

A la recerca del temps perdut III

MARCEL PROUST

El costat de Guermites

Traducció de VALÈRIA GAILLARD

Proa

MARCEL PROUST

EL COSTAT DE GUERMANTES
A LA RECERCA DEL TEMPS PERDUT III

Traducció de Valèria Gaillard Francesch

Proa

Proa
A Tot Vent

La traducció s'ha realitzat gràcies a una estada a la Residència FABER d'Olot, que va triar el projecte de traducció d'*El costat de Guermantes* l'any 2016

Títol original: *Le côté de Guermantes*

Primera edició: novembre del 2019

© de la traducció: © Valèria Gaillard Francesch, 2019

Disseny de la coberta: Núria Zaragoza
Il·lustració de la coberta: © Sonia Alins

Drets exclusius d'aquesta edició:
Raval Edicions, SLU, Proa
Diagonal, 662-664
08034 Barcelona
www.proa.cat

Composició: gama, sl
DIPÒSIT LEGAL: B. 23.335-2019
ISBN: 978-84-7588-796-8

El paper utilitzat per a la impressió d'aquest llibre té la qualificació de paper ecològic i procedeix de boscos gestionats de manera sostenible.

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa a les sancions establertes per la llei. Podeu adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47). Tots els drets reservats.

TAULA

Part I	9
Part II	385
Capítol primer	387
Capítol segon	427

La piuladissa matinal dels ocells semblava insípida a la Françoise. Cada paraula de les «minyones» la sobresaltava; incomodada pels seus passos, es preguntava a què treien cap; és que ens havíem mudat. De fet, els criats no es bellugaven menys en el nostre antic «sisè», però els coneixia; havia fet de les seves anades i vingudes coses amistoses. Ara prestava al mateix silenci una atenció dolorosa. I com que el nou barri semblava tan tranquil com sorollós era el bulevard al qual donava la casa on havíem viscut fins aleshores, la cançó (distingible de lluny, quan és feble, com un motiu d'orquestra) d'un home que passava omplia de llàgrimes els ulls de la Françoise a l'exili. Per això, si bé jo m'havia rigut d'ella, que, desolada d'haver hagut d'abandonar un edifici on érem «tan apreciats a pertot», havia fet les males plorant, segons els ritus de Combray, i declarant que la nostra antiga casa era superior a qualsevol altra, jo que, al contrari, assimilava tan difícilment les coses noves com abandonava sense dificultat les antigues, em vaig sentir proper a la nostra vella serventa quan vaig adonar-me que el fet d'instal·lar-se en una casa en què no havia rebut del porter, que encara no ens coneixia, les mostres de consideració necessàries per al seu bon nodriment moral l'havia sumida en un estat pròxim al defalliment. Només ella em

podia comprendre; el seu jove lacai, això és ben clar, no ho faria; per a ell, del tot aliè als costums de Combray, mudar-se, canviar de barri, era com anar de vacances allà on la novetat de les coses aporta el mateix descans que produeix anar de viatge; es pensava que era al camp; i un refredat li va donar, com un «cop d'aire» agafat en un vagó on la finestreta tanca malament, la impressió deliciosa d'haver vist nous paisatges; a cada esternut s'alegrava d'haver trobat un lloc tan elegant, ja que sempre havia desitjat tenir amos que viatgessin molt. Per això, sense fer-li cas, vaig anar directe cap a la Françoise; com que m'havia rigut de les seves llàgrimes en una mudança que m'havia deixat indiferent, es va mostrar glacial davant la meua tristesa, perquè ella la compartia. Amb la pretesa «sensibilitat» dels nerviosos creix el seu egoisme; no poden suportar per part dels altres l'exhibició de malestars als quals ells mateixos presten cada vegada més atenció. La Françoise, que no deixava passar ni el més lleuger dels que sentia, si era jo qui es trobava malament, girava el cap per no donar-me el plaer de veure el meu patiment compartit, ni tan sols advertit. Va fer el mateix quan li vaig voler parlar de la nostra nova casa. D'altra banda, com que al cap de dos dies va haver d'anar a buscar una roba oblidada a la que acabàvem de deixar, mentre que jo encara tenia, com a conseqüència de la mudança, «unes dècimes», i em sentia, com una boa que acaba d'empassar-se un bou, penosament inflat pel bagul llargarut que la meua vista havia de «digerir», la Françoise, amb la infidelitat pròpia de les dones, va tornar dient que de poc no s'ofega en el nostre antic bulevard, que, per anar-hi, s'havia sentit completament «desorientada», que mai no havia vist unes escales tan incòmodes, que ja li podien donar milions —hipòtesis gratuïtes—, que no tornaria a viure allà «ni per un imperi», i que *tot* (és a dir, tot allò rela-

cionat amb la cuina i els passadissos) estava molt més ben «disposat» en la nostra nova casa. Ara bé, cal dir que aquest pis —i hi havíem anat a viure perquè la meua àvia, que no estava gaire fina de salut, raó que ens havíem guardat prou de comunicar-li, necessitava un aire més pur— era un apartament que depenia del palauet dels Guermantes.

A l'edat en què els Noms, oferint-nos la imatge de l'incognoscible que hem abocat en ells, tan bon punt passen a designar també per a nosaltres un lloc real, ens obliguen inevitablement a identificar l'un amb l'altre, fins al punt que anem a buscar en una ciutat una ànima que no pot contenir, però que ja no podem expulsar del seu nom, i no només és a les ciutats i als rius que atorguen una individualitat, tal com fan les pintures alegòriques, no només és l'univers físic que jaspïen de diferències, que poblen de meravelles, sinó també l'univers social: aleshores qualsevol castell, qualsevol palauet o palau famós té la seva dama o la seva fada, així com els boscos tenen els seus genis, i les aigües, les seves divinitats. De vegades, oculta al fons del seu nom, la fada es transforma seguint els impulsos de la nostra imaginació, que la nodreix; així, l'atmosfera en què la senyora de Guermantes existia en mi, després d'haver estat durant anys poc més que el reflex d'un vidre de llanterna màgica i d'un vitrall d'església, començava a perdre els colors, quan uns somnis totalment diferents la van impregnar de l'escumosa humitat dels torrents.

Ara bé, si ens apropem a la persona real a la qual correspon el seu nom, la fada sucumbeix perquè aleshores el nom comença a reflectir la persona i ja no conté res de la fada; la fada pot renéixer si ens allunyem de la persona, però si ens quedem al seu costat, la fada mor definitivament, i amb ella el seu nom, com la família dels Lusignan, que havia d'extingir-se el dia que desaparegués la fada Melusina.

Aleshores el Nom, sota les capes successives del qual podríem acabar trobant el bell retrat original d'una estranya que mai no haurem vist, no és sinó el document fotogràfic d'identitat al qual ens remetem per saber si coneixem, si hem de saludar o no, la persona que passa. Però si una sensació d'un any remot permet a la nostra memòria —com aquests instruments que enregistren música i que conserven el so i l'estil dels diferents artistes que els tocaren— fer-nos sentir aquest nom amb el timbre particular que tenia aleshores a la nostra orella, un nom aparentment intacte, aleshores sentim la distància que separa l'un de l'altre els somnis que van significar successivament per a nosaltres les seves síl·labes idèntiques. Per un instant, de la refilada que tornem a sentir tal com era en una determinada primavera passada, en podem extreure, com dels tubets de pintura, el matís just, oblidat, misteriós i fresc dels dies que creïem haver recordat quan, com els mals pintors, aplicàvem a tot el nostre passat estès en una única tela els tons convencionals i indistints de la memòria voluntària. Ara bé, cadascun dels moments que el van compondre empra-va, al contrari, per obtenir una creació original, en una harmonia única, els colors d'antuvi que ja no coneixem i que, per exemple, encara m'emocionen de cop i volta si, gràcies a l'atzar, el nom de Guermantes, recuperant per un instant després de tants anys el so, tan diferent del d'avui, que tenia per a mi el dia del casament de la senyoreta Percepied, em restitueix aquell malva tan dolç, tan brillant, tan nou, que envellutava el fulard vaporós de la jove duquessa i, com una herba donzella inassolible i re florida, els seus ulls assolellats per un somriure blau. I el nom de Guermantes d'aleshores és també com aquells petits globus que han inflat amb oxigen o algun altre gas: quan aconseguixo rebentar-lo, alliberar-ne el contingut, respiro l'aire de

Combray d'aquell any, d'aquell dia, barrejat amb una olor d'espinalbs transportada pel vent de la cantonada de la plaça, precursor de la pluja, que ara feia esvaïr el sol, ara el deixava estendre's per la catifa de llana vermella de la sagristia i revestir-la amb una carnació brillant, gairebé rosa, de gerani, i amb aquesta dolçor, diguem-ne wagneriana, en l'alegria que confereix tanta noblesa a la festivitat. Però, fins i tot al marge dels rars minuts com aquests en què sentim bruscament l'entitat original estremir-se i recuperar la seva forma i el seu cisellat en síl·labes avui mortes, si en el remolí vertiginós de la vida quotidiana, en què només tenen una utilitat purament pràctica, els noms han perdut tot color, com una baldufa prismàtica que gira massa de pressa i que sembla grisa, en canvi, quan reflexionem en el nostre somieig i intentem, per tornar al passat, alentir, suspendre el moviment perpetu que ens arrossega, veiem reapareixer de mica en mica, juxtaposats, però totalment diferents els uns dels altres, els matisos que, en el transcurs de la nostra existència, ens va presentar successivament un mateix nom.

Sens dubte, la forma que es retallava als meus ulls en aquell nom de Guermites quan la meua nodrissa —que segurament ignorava, tant com jo mateix avui dia, en honor de qui havia estat composta— em bressolava amb la vella cançó: *Glòria a la marquesa de Guermites*, o quan, anys més tard, l'ancià mariscal de Guermites s'aturava als Champs-Élysées i deia, no sense deixar d'omplir la meua mainadera d'orgull: «Quin nen més bufó!», mentre treia de la bombonera de butxaca una pastilla de xocolata, és una cosa que desconec. Aquells anys de la meua primera infància ja no formen part de mi, se'm fan estranys, només els puc conèixer, com tot allò que és previ al nostre naixement, a través dels relats dels altres. Però més endavant

trobo successivament, en la permanència en mi d'aquest mateix nom, set o vuit rostres diferents; els primers eren els més bells: de mica en mica el meu somni, forçat per la realitat a abandonar una posició insostenible, s'atrinxerava de nou un pam més enllà fins que es veia obligat a retrocedir de nou. I, al mateix temps que la senyora de Guermantes canviava de casa, procedent també d'aquest nom que, en fecundar any rere any una o altra paraula sentida, modificava les meves fantasies, aquella casa els reflectia en les pedres mateix, ara mirallejants com la superfície d'un núvol o d'un llac. Una torrassa sense gruix, simple banda de llum ataronjada al capdamunt de la qual el senyor i la seva dama decidien sobre la vida i la mort dels seus vassalls, havia deixat lloc —en l'extrem d'aquell «costat de Guermantes» pel qual durant tantes tardes benaurades jo resseguia, acompanyat dels meus pares, el curs del Vivonne— a aquella terra torrentosa on la duquessa m'ensenyava a pescar truites i a conèixer el nom de les flors amb penjolls violetes i rogençs que decoraven els murs baixos dels closos dels voltants; després havia estat la terra hereditària, el domini poètic en què la raça altiva dels Guermantes, com una torre groguenca i floronada que travessa les èpoques, ja s'alçava sobre França, quan el cel era encara buit allà on més tard havien de sorgir Notre-Dame de París i Notre-Dame de Chartres; quan al cim del turó de Laon encara no s'havia posat la nau de la catedral com l'Arca del Diluvi al cim del mont Ararat repleta de patriarques i justos, ansiosament abocats a les finestres per veure si s'ha apaivagat la còlera de Déu, carregada de tota mena de vegetals que es multiplicaran sobre la terra, desbordant d'animals que s'escapen fins i tot per les torres, en les quals uns quants bous, passejant plàcidament per la teulada, contemplen des de dalt les planures de la Xampanya; quan el viatger que abandonava

Beauvais al final del dia encara no s'adonava que el seguien, tot giravoltant, desplegadas sobre la pantalla d'or del solponent, les ales negres i ramificades de la catedral. Era, aquest Guermantes, com el marc d'una novella, un paisatge imaginari que, com més em costava de representar, més desitjava descobrir, enclavat al bell mig de terres i camins reals que de cop s'impregnarien de particularitats heràldiques, a dues llegües d'una estació; recordava els noms de les localitats veïnes talment com si haguessin estat situades al peu del Parnàs o de l'Helicó, i em semblaven precioses com les condicions materials —segons la ciència topogràfica— de la producció d'un fenomen misteriós. Podia tornar a veure els escuts d'armes pintats en els sòcols dels vitralls de Combray, els quarters dels quals s'havien omplert, un segle rere l'altre, amb totes les senyories que, per aliances matrimonials o adquisicions, aquesta illustre casa havia atret cap a ella de tots els racons d'Alemanya, Itàlia i França: terres immenses del nord, ciutats esponeroses del sud, venien a aplegar-se i a integrar-se a Guermantes i, perdent la seva materialitat, a inscriure allegòricament la seva torre de sinople o el seu castell de plata en el seu camp d'atzur. Jo havia sentit parlar dels cèlebres tapisos de Guermantes i els veia, medievals i blaus, una mica gruixuts, sobresortir com un núvol sobre el nom amarantí i llegendari, al peu de l'antic bosc en què tan sovint caçava Xildebert, i d'aquell fons subtil i misteriós de les terres, d'aquella llunyania dels segles, em semblava que si acostava un instant a París la senyora de Guermantes, sobirana del lloc i dama del llac, en podria penetrar com en un viatge els secrets, com si el seu rostre i les seves paraules haguessin hagut de posseir l'encant local de les arbredes i les ribes i les mateixes particularitats seculares que el vell costumari dels seus arxius. Però en aquella època jo ja havia conegut Saint-

Loup; em va fer saber que el castell es va anomenar Guermantes a partir del segle XVII, quan la seva família l'havia adquirit. Fins aleshores havien viscut pels voltants, i el seu títol no procedia d'aquella regió. El poble de Guermantes havia rebut el nom del castell a prop del qual l'havien construït, i perquè no en destruís les perspectives, una servitud encara en vigor regulava el traçat dels carrers i limitava l'altura de les cases. Pel que fa als tapissos, eren de Boucher, comprats al segle XIX per un Guermantes amant de l'art, i els havien penjat, al costat de quadres de caça mediocres pintats per ell mateix, en un saló força lleig entapissat de cotó d'Adrianòpolis i de pelfa. Amb aquestes revelacions, Saint-Loup havia introduït en el castell elements aliens al nom de Guermantes que no em van permetre continuar extraient únicament de la sonoritat de les síl·labes la maçoneria de les construccions. Així doncs, al fons d'aquest nom s'havia esborrat el castell reflectit en el llac, i el que m'havia aparegut com la residència de la senyora de Guermantes havia estat el seu palauet de París, el palauet de Guermantes, límpid com el seu nom, sense que cap element material i opac vingués a interrompre'n i velar-ne la transparència. Així com l'església no significa només el temple, sinó també la comunitat dels fidels, aquest palauet de Guermantes comprenia tots els que compartien la vida de la duquessa, però aquells íntims que jo no havia vist mai eren, per a mi, simples noms cèlebres i poètics, i, com que només coneixia persones que també eren, al seu torn, simples noms, contribuïen a intensificar i protegir el misteri de la duquessa desplegant entorn seu un immens halo que, com a màxim, s'anava degradant.

En les festes que ella organitzava, incapaç d'imaginar-me cap cos per als convidats, cap bigoti, cap botina, cap frase pronunciada que fos banal o fins i tot original d'una

manera humana i racional, aquest remolí de noms, en introduir menys matèria del que hauria fet un dinar de fantasies o un ball d'espectres al voltant d'aquella estatueta de porcellana de Meissen que era la senyora de Guermantes, conservava una transparència de vitrina al seu palauet de cristall. Després, quan Saint-Loup em va haver explicat anècdotes sobre el mossèn, sobre els jardiniers de la seva cosina, el palauet de Guermantes va esdevenir —com segurament havia estat temps enrere el Louvre— una mena de castell envoltat, al bell mig de París, de les terres heretades en virtut d'un dret antic estranyament supervivent i en les quals ella encara exercia privilegis feudals. Però aquesta última residència s'havia esvaït al seu torn quan vam anar a viure, gairebé a tocar de la senyora de Villeparisis, en un dels apartaments adjacents al de la senyora de Guermantes, en una ala del seu palauet. Era una d'aquelles velles mansions com potser encara ara se'n troben, en què el pati d'honor —ja fossin alluvions arrossegats pel flux ascendent de la democràcia o llegats de temps més remots en què els diversos oficis s'agrupaven al voltant del senyor— tenia sovint als laterals botigues, tallers i fins i tot alguna paradeta de sabater o de modista com aquelles que es veuen adossades als laterals de les catedrals i que l'estètica dels enginyers no ha enretirat, algun porter ataconador que criava gallines i cultivava flors, i al fons, en l'habitatge que «feia de palauet», una «comtessa» que, quan sortia en el seu vell carruatge de dos cavalls, lluint al barret algunes roselles escapades —segons semblava— del jardinet de la porteria (amb un lacai, al costat del cotxer, que baixava a deixar targetes de visita amb l'angle doblegat a tots els palauets aristocràtics del barri), enviava indistintament somriures i breus «bon dia» amb la mà als fills del porter i als llogaters burgesos de l'immoble que en aquell moment

passaven per allà, i als quals confonia amb la seva desdenyosa afabilitat i la seva arrogància igualitària.

En la casa on havíem anat a viure, la gran dama del fons del pati era una duquessa, elegant i encara jove. Era la senyora de Guermantes, i, gràcies a la Françoise, aviat vaig poder informar-me sobre el palauet, ja que els Guermantes (que la Françoise designava sovint amb les paraules «a baix», «a sota») eren la seva preocupació constant ja des de primera hora del dia, quan, després de llançar, mentre pentinava la mamà, una llambregada prohibida, irresistible i furtiva al pati, deia: «Guaita! Dues monges; segur que van a baix», o: «Reno! Quins faisans més formosos a la finestra de la cuina! No cal preguntar d'on surten, el duc deu haver anat a caçar», fins al vespre, en què, si sentia, mentre em portava el pijama, una remor de piano, l'eco d'una cançoneta, deduïa: «A baix tenen gent, estan de festa»; en el seu rostre regular, sota els cabells ara blancs, un somriure de la seva joventut, animat i decent, posava a lloc cadascun dels seus trets per un instant, els arranjava en un ordre harmoniós i afectat, com abans d'una contradansa.

Però el moment de la vida dels Guermantes que més despertava l'interès de la Françoise, que més satisfacció li donava, i també li dolia, era precisament aquell en què, obrint-se de bat a bat la porta cotxera, la duquessa muntava a la seva calessa. Normalment era poc després que els nostres criats haguessin acabat de celebrar aquella mena de pasqua solemne que res no podia interrompre anomenada el seu dinar, i durant la qual ells mateixos eren tan «tabús» que ni tan sols el meu pare s'hauria permès cridar-los, conscient, d'altra banda, que cap d'ells no s'hauria immutat ni al primer ni al cinquè cop de campaneta, i que hauria comès així una inconveniència del tot inútil, però no pas exempta de perjudici per a ell. Perquè la Françoise (que,

des que s'havia fet vella, adoptava en totes les situacions el que s'anomena «una expressió de circumstàncies») no hauria deixat de mostrar-li tot el dia una cara coberta de petites marques cuneïformes i vermelles que desplegaven externament, però de forma poc desxifrable, la llarga relació dels seus greuges i les raons profundes del seu descontentament. Les deixava anar, a més, de cara a la galeria, però sense que poguéssim distingir bé les paraules. Ho anomenava —creient que era desesperant per a nosaltres, «mortificador», «vexatori»— dir tot el sant dia «jaculatories».

Un cop enllestits els últims ritus, la Françoise, que era a la vegada, com en l'església primitiva, el celebrant i un dels seus fidels, se servia un darrer got de vi, es treia el tovalló del coll, el plegava eixugant-se dels llavis una resta d'aigua rogenca i de cafè, el passava per una anella, donava les gràcies amb ulls plorinyosos al «seu» jove lacai, que per mostrar-se sol·lícit li deia: «Vol una mica més de raïm, senyora? És realment deliciós», i anava tot seguit a obrir la finestra amb el pretext que feia massa calor «en aquesta miserable cuina». Tot llançant amb destresa, al mateix temps que girava el pom del finestral i prenia l'aire, una ullada desinteressada al fons del pati, ocultava la furtiva certesa que la duquessa encara no estava llesta, sotjava un instant amb mirades desdenyoses i apassionades el cotxe amb els cavalls enganxats i, un cop atorgat aquest instant d'atenció a les coses terrenals, alçava els ulls al cel, del qual havia endevinat abans la puresa en ensumar la dolçor de l'aire i l'escalfor del sol; i mirava a l'angle de la teulada el lloc on, cada primavera, venien a fer el niu, just a sobre de la xemeneia de la meua habitació, uns coloms semblants als que parrupaven a la seva cuina, a Combray.

«Ah, Combray, Combray!», exclamava. (I el to, gairebé cantat, amb què declamava aquesta invocació hauria pogut

fer suposar que la Françoise, com també per la puresa arlesiana del seu rostre, tenia un origen meridional, i que la pàtria perduda que enyorava era en realitat una pàtria adoptiva. Però potser hauria estat un error, perquè es veu que no hi ha cap província que no tingui el seu propi «sud», i quants savoians i bretons hi ha que posseeixen totes les dolces transposicions de llargues i breus que caracteritzen el parlar meridional!) «Ai, Combray! Quan et tornaré a veure, pobra terra meva! ¿Quan podré passar el dia sencer sota els teus espinalbs i els nostres pobres lilàs, escoltant els pinsans i el Vivonne, que fa com el murmuri d'algú que xiuxiueja, en comptes d'escoltar la punyetera campaneta del senyoret, que no deixa passar ni mitja hora sense fer-me córrer per aquest passadís del dimoni? I, a sobre, li sembla que no vaig prou de pressa, hauria de sentir-la abans que sonés, i, si arribo un minut tard, li "agafa" un rampell de còlera terrible. Verge Santa! Pobre Combray! Potser no et tornaré a veure abans de morir, quan em llançaran com una pedra al forat de la tomba, i ja no els podré ensumar més, els teus bells espinalbs tots blancs. Però, en el somni de la mort, crec que continuaré sentint aquests tres cops de campaneta que ja hauran estat la meva condemna en vida».

Però la interrompien els crits de l'armiller del pati, el mateix que, temps enrere, havia causat tan bona impressió a la meva àvia el dia que havia anat a veure la senyora de Villeparisis, i no ocupava pas un rang menys elevat en la simpatia de la Françoise. En sentir que s'obria la nostra finestra, havia alçat el cap, i feia estona que intentava cridar l'atenció de la seva veïna per desitjar-li un bon dia. La coqueteria de la joveneta que havia estat la Françoise afinava aleshores, per al senyor Jupien, el rostre rondinaire de la nostra vella cuinera, afeixugat per l'edat, el mal humor i

l'escalfor del forn, i era amb una encantadora barreja de reserva, familiaritat i pudor que adreçava a l'armiller una salutació graciosa, però sense respondre-li amb la veu perquè, si bé infringia les recomanacions de la mamà mirant al pati, no hauria gosat pas saltar-se-les fins al punt de posar-se a xerrar per la finestra, la qual cosa li costaria, segons la Françoise, «un bon sermó» de part de la senyora. Ella li assenyalava la calessa enganxada com si volgués dir: «Quins cavalls més bonics, oi?», però mormolant: «Quin tros de carrossa!», i sobretot perquè ella sabia que ell li contestaria, posant-se la mà a la boca perquè el sentís malgrat parlar a mitja veu: «*Vostès* també en podrien tenir una, si volguessin, i fins i tot més gran que la d'ells, però a *vostès* no els interessen aquestes coses».

I la Françoise, després de fer un senyal modest, evasiu i satisfet que semblava voler dir si fa no fa: «Cadascú té el seu estil; el nostre és la senzillesa», tancava la finestra per por que no l'inxampés la mamà. Aquests «*vostès*» que haurien pogut tenir més cavalls que els Guermantes érem nosaltres, però Jupien tenia raó en dir «*vostès*», perquè, fora d'alguns plaers d'amor propi purament personals (com aquell, per exemple —quan tossia sense parar i tot-hom a casa tenia por que li encomanés el refredat—, de pretendre amb una sorna irritant que no estava refredada), com aquelles plantes que estan totalment unides a un animal que les nodreix amb els aliments que atrapa, menja, digereix per elles, i que els ofereix en el seu darrer i del tot assimilable residu, la Françoise vivia en simbiosi amb nosaltres; érem nosaltres que, amb les nostres virtuts, la nostra fortuna, el nostre tren de vida, la nostra situació, ens havíem d'encarregar d'elaborar les petites satisfaccions d'amor propi que constituïen —i cal afegir-hi el dret reconegut a exercir lliurement el culte del dinar seguint l'antic

costum de la petita glopada d'aire a la finestra quan havia acabat, algun vagareig pel carrer quan anava a fer els encàrrecs i una sortida el diumenge per anar a veure la seva neboda— la dosi de satisfacció indispensable per a la seva vida. Per això és comprensible que la Françoise se sentís defallir els primers dies, víctima —en una casa on encara no es coneixien tots els títols honorífics del meu pare— d'un mal que ella mateixa anomenava enyorança, enyorança en el sentit enèrgic que trobem en Corneille o en la ploma dels soldats que s'acaben suïcidant perquè «s'enyoren» massa lluny de la seva promesa, del seu poble. L'enyorança de la Françoise no va trigar a guarir-se gràcies precisament a Jupien, ja que li va procurar de seguida un plaer ben intens i més refinat que el que hauria experimentat si ens haguéssim decidit a tenir un cotxe. «Són de la millor societat, aquests Julien (la Françoise assimilava fàcilment les noves paraules a les que ja coneixia), gent valenta, i ho porten escrit a la cara». Jupien va saber efectivament comprendre i mostrar a tothom que, si no teníem vehicle, era simplement perquè no en volíem. Aquest amic de la Françoise s'estava poc a casa seva perquè havia aconseguit un lloc d'empleat en un ministeri. Armiller a l'inici amb la «criatura» que la meva àvia havia pres per la seva filla, havia perdut tot l'interès per l'ofici quan la nena, que de ben petita ja sabia cosir una faldilla, a l'època que la meva àvia havia anat a visitar la senyora de Villeparisis, s'havia dedicat a la costura per a senyores i s'havia convertit en una modista de faldilles. Va començar d'«aprenenta» en una modisteria, on la contractaven per fer una puntada, recosir un volant, enganxar un botó o un «fermall de pressió», ajustar un cosset amb gafets, i va passar a segona i després a primera empleada, i s'havia fet una clientela de dames de la millor classe, treballava a casa seva, és a dir, en el nostre

pati, sovint amb una o dues de les seves companyes del taller que contractava com a aprenentes. D'aleshores ençà, la presència de Jupien s'havia tornat menys útil. Sens dubte la nena, ara ja gran, encara havia de fer de tant en tant armilles. Però, amb l'ajut de les seves companyes, ja no necessitava ningú. Per això Jupien, el seu oncle, havia sol·licitat una col·locació. Al principi tenia la possibilitat de tornar a casa al migdia; després, un cop reemplaçat definitivament aquell a qui només donava un cop de mà, no tornava abans de l'hora de sopar. La seva «titularitat» no es va produir, per sort, fins algunes setmanes després del nostre trasllat, de manera que l'amabilitat de Jupien va poder exercir-se prou temps per ajudar la Françoise a superar sense gaires patiments els primers temps, tan difícils. D'altra banda, sense menystenir la utilitat que va tenir, així, per a la Françoise com a «medicament de transició», he de reconèixer que, d'entrada, Jupien no em va caure gaire bé. Vist de lluny, destruint totalment l'efecte que, si no hagués estat per això, haurien causat les seves galtes plenes i el seu bon color, els seus ulls, desbordats per una mirada compassiva, desolada i somiadora, feien pensar que estava molt malalt o que acabava de patir una gran pèrdua. No només no era així, sinó que, tan bon punt es posava a parlar —perfectament, val a dir-ho—, era més aviat fred i burleta. D'aquest desacord entre la seva mirada i la seva paraula es desprenia una sensació de falsedat que no era agradable, i provocava que ell mateix se sentís incòmode, com un convidat que es presenta amb jaqueta a una festa en què tot-hom va amb frac, o com algú que ha de respondre a una Altesa i, en no saber com s'hi ha d'adreçar, s'esquitlla de la dificultat reduint al mínim les seves frases. Les de Jupien —i és una pura comparació— eren, al contrari, encisadores. En consonància potser amb aquesta inundació del ros-

tre per part dels ulls (a la qual ja no prestaves atenció quan el coneixies), vaig discernir ràpidament en ell, en efecte, una intel·ligència poc habitual i una de les més naturalment literàries que hagi conegut mai, en el sentit que, probablement sense cultura, posseïa o havia assimilat, amb el simple ajut d'alguns llibres fullejats a correu, els girs més enginyosos de la llengua. Les persones més dotades que jo havia conegut havien mort ben joves. Per això estava convençut que la vida de Jupien tenia els dies comptats. Tenia bondat, compassió, els sentiments més delicats, els més generosos. El seu paper en la vida de la Françoise no va trigar a deixar de ser indispensable. Havia après a reemplaçar-lo.

Fins i tot quan un proveïdor o un criat venia a portar-nos algun paquet, la Françoise, fingint no fer-li cas i limitant-se a indicar-li una cadira mentre continuava feinejant amb posat indiferent, aprofitava tan hàbilment els pocs instants que passava a la cuina esperant la resposta de la mamà, que poques vegades l'home marxava sense la certesa, gravada indestructiblement al seu cap, que «si no en teníem, era perquè no en volíem». Si s'escarrassava tant, d'altra banda, a difondre que teníem «de diners» (perquè ignorava l'ús d'allò que Saint-Loup anomenava els articles partitius i deia «tenir de diners», «portar d'aigua») perquè creguessin que érem rics, no era perquè la riquesa en si mateixa, la riquesa sense la virtut, fos als ulls de la Françoise el bé suprem, però la virtut sense la riquesa tampoc era el seu ideal. La riquesa era, per a ella, com una condició necessària de la virtut, a falta de la qual la virtut no tindria cap mèrit ni encant. Separava tan poc l'una de l'altra que havia acabat per atribuir a cadascuna les qualitats de l'altra, exigint un punt de comoditat a la virtut i reconeixent alguna cosa d'edificant en la riquesa.